

Sebastian Kwiatkowski¹

Grossraum Carla Schmitta a imperialna koncepcja narodowych socjalistów w Niemczech

STRESZCZENIE Teoria wielkiej przestrzeni Carla Schmitta powstała w okresie rządów NSDAP w Niemczech. Z tego też powodu bywa klasyfikowana jako teoria uzasadniająca niemiecką nazistowską polityką imperialną, a jej autor zyskał przydomek „koronnego jurysty Trzeciej Rzeszy”. Niniejszy artykuł ma na celu omówienie teorii *Grossraum* poprzez analizę twórczości Carla Schmitta. Osiągnięcie celu pozwoli odpowiedzieć na pytanie stanowiące problem badawczy tekstu, które brzmi następująco – w jakim stopniu Schmittańska teoria wielkiego obszaru różni się od nazistowskiej koncepcji imperialnej? Porównując twórczość Carla Schmitta z wizją Adolfa Hitlera wyłożoną w *Mein Kampf*, a także z polityką międzynarodową i okupacyjną III Rzeszy oraz odwołując się do opinii nazistów o teorii wielkiego obszaru, wyraźnie zauważalna jest sprzeczność teorii *Grossraum* z nazistowskim *Lebensraum*. Hipoteza w niniejszej rozprawie brzmi następująco – *Grossraum* Carla Schmitta jest paralelny z nazistowskim *Lebensraum*. W trakcie badania wskazano, że podobieństwo pomiędzy koncepcjami znajduje się w ich celu, jakim było ustanowienie niemieckiej dominacji, gdyż ich autorzy byli bez wątpienia niemieckimi nacjonalistami. Różnice znajdują się jednak w cechach istotnościowych dotyczących organizacji przestrzeni i współlistnienia narodów znajdujących się w niej, kwestii żydowskiej oraz fundamentach powołujących tenże obszar – w przypadku *Grossraum* były to antyliberalne polityczne idee, a w przypadku *Lebensraum* – nazistowski mit krwi.

SŁOWA KLUCZOWE Carl Schmitt, Trzecia Rzesza, *Grossraum*, nazizm, *Lebensraum*

---

¹ Mgr Sebastian Kwiatkowski, Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, e-mail: sebakwiatkowski@op.pl, ORCID: 0000-0002-9168-8909.

Wstęp

W okresie rządów narodowych socjalistów w Niemczech Carl Schmitt² początkowo brał udział w debacie dotyczącej porządku prawnego i był autorem koncepcji porządku konkretnego. Po atakach ze strony SS, w których sugerowano, iż Schmitt narodowym socjalistą nie jest, gdyż sprzyja kosmopolitycznemu ultramontanizmowi, a jego stosunek do Żydów nie wynika z przyjęcia teorii rasowych, jego kariera polityczna została zakończona mimo zachowania przez niego legitymacji partyjnej. W 1939 r. niemiecki prawnik wygłosił odczyt, w którym zaproponował nową koncepcję porządku międzynarodowego – teorię *Grossraum*³. Teoria wielkiej przestrzeni jest odbierana jako próba legitymizacji imperialnej polityki III Rzeszy w Europie, a za całą swoją dwunastoletnią działalność w Niemczech rządzonych przez narodowych socjalistów Schmitt dorobił się przydomku „koronnego jurysty Trzeciej Rzeszy” (Chrzęszcz, 2021).

Celem niniejszego artykułu jest scharakteryzowanie teorii wielkiej przestrzeni opracowanej przez Schmitta. Osiągnięcie celu pozwoli na udzielenie odpowiedzi na pytanie badawcze brzmiące – w jakim stopniu Schmittański wielki obszar różnił się od nazistowskiej koncepcji imperialnej? Hipoteza postawiona w niniejszej pracy brzmi, że *Grossraum* Schmitta jest paralelny z nazistowskim *Lebensraum*.

Interpretacje Schmittańskiego *Grossraum* w literaturze

Jak wskazano powyżej, 1 kwietnia 1939 r. w Kilonii Schmitt wygłosił odczyt, w którym posłużył się terminem *Grossraum* i mylnie został uznany za jego twórcę, gdyż jako pierwszy wskazanym pojęciem posłużył się Friedrich Ratzel

---

² Carl Schmitt (11 lipca 1888 – 7 kwietnia 1985) – niemiecki prawnik, teoretyk prawa i filozof polityki, autor wielu publikacji dotyczących kwestii polityczno-prawnych, m.in. *Teologii politycznej*, *Dyktatury*, *Nauki o konstytucji*, *Legalności i prawomocności*. Jego prace wywarły istotny wpływ na rozumienie pojęcia polityczności, suwerenności oraz stanu wyjątkowego. Od 1939 r. zainteresował się prawem międzynarodowym, opisując koncepcję *Grossraum* w dziele o porządku wielkoobszarowym. Opisanie autorskiej zasady prawa międzynarodowego oraz poparcie dla działań Trzeciej Rzeszy w okresie drugiej wojny światowej skłoniły Schmitta do stworzenia dychotomicznej typologii mocarstw ze względu na reprezentowany nomos – mocarstwa lądowe reprezentujące nomos ziemi oraz morskie, uosabiające nomos morza.

³ W polskiej literaturze *Grossraum* tłumaczy się jako „wielką przestrzeń” lub „wielki obszar”. Zarówno „wielka przestrzeń”, jak i „wielki obszar” nie wpływają na semantyczny odbiór *Grossraum*, w związku z tym w niniejszym artykule będą pojawiały się obie wersje.

(Wielomski, 2019b). Choć Schmitt użył tego samego terminu, co wspomniany geograf, nie wskazał na jego twórczość jako źródło swojej koncepcji. Niemiecki prawnik przyznał, że źródłem były nauki ekonomiczne, a konkretnie *Grossraumwirtschaft*, czyli gospodarka wielkoobszarowa (Schmitt, 2018). O *Grossraum* napisał, że „jest powstającym w wyniku współczesnej tendencji obszarem ludzkiego planowania, organizacji i działalności. Jest dla nas przede wszystkim polem wzajemnie powiązanych dokonań” (Schmitt, 2018, s. 23).

Jak wskazuje Arkadiusz Górnisiewicz (2019), koncepcji porządku wielkoobszarowego Schmitta nie należy zaliczać do myśli geopolitycznej, gdyż rozważania niemieckiego prawnika różnią się od rozważań geopolityków w kwestii priorytetów – w ich koncepcjach kluczową rolę odgrywały czynniki geograficzne, a u Schmitta polityczne idee. Teoria wielkiej przestrzeni wydaje się być abstrakcyjną teorią o futurologicznym charakterze. Niemiecki prawnik w trakcie przesłuchań był pytany, czy teorią wielkiego obszaru dążył do ustanowienia nowego porządku w sensie narodowosocjalistycznej doktryny, na co odpowiedział, że nie w sensie tej doktryny i do tego nie dążył, a jedynie stawiał diagnozę. Z powodu między innymi swojej abstrakcyjności teoria Schmitta była również atakowana przez prawników takich jak Reinhard Höhn (Bendersky, 1983).

Polscy badacze skupiają się głównie na ekspansjonistycznym charakterze *Grossraum*. Adam Wielomski (2019b) pisze, że *Grossraum* Schmitta miał na celu uzasadnienie polityki podbojów III Rzeszy, wykreowanie nowych norm prawa międzynarodowego, które utrwaliłyby niemiecką hegemonię w Europie, pozbawiając inne wielkie mocarstwa prawa do interwencji w niemieckiej wielkiej przestrzeni oraz przekształcenie jej w paneuropejskie państwo etyczne stanowiące najwyższe odniesienie moralne i normatywne dla samego siebie. Stwierdza, iż bez groźby nadużycia można określić niemieckiego myśliciela mianem nazisty, opisując postrzeganie porządku międzynarodowego w jego dziełach, a teoria *Grossraum* jest wyrazem pruskiej *Machtpolitik* – polityki siły. Badacz, doszukując się powiązań i różnic pomiędzy myślą polityczną Schmitta a narodowym socjalizmem, nie definiuje nazizmu, co powoduje, że słowo „nazizm” lub „nazistowski” nie funkcjonuje jako kategoria myśli politycznej, ale jako pozbawiony znaczenia epitet, co wpływa na odbiór teorii wielkiej przestrzeni.

Barbara Barysz interpretuje *Grossraum* Schmitta jako „bezkresny, paradoksalnie pozbawiony podmiotowości podmiot prawa międzynarodowego [...] polityczny wilkołak, który zarówno innym podmiotom politycznym, jak i narodom wchodzącym w jego skład nieść może tylko wojnę” (Barysz, 2020, s. 146). Tak rozumiana koncepcja wielkiego obszaru ograniczona jest do aspektu militarnego.

Chociaż autorka w tekście pochyła się nad problemem zakresu *Grossraum* i słusznie zauważa, że Schmitt, pisząc o wielkiej przestrzeni, nie nadawał jej charakteru ilościowego a jakościowy, przytoczony powyżej wniosek bardziej odzwierciedla istotę Ratzelańskiego motywu walki o przestrzeń wynikającego z moralnego zdrowia narodu i sprowadzenia polityki wyłącznie do nieustającej walki o przestrzeń (Jean, 2003; Wolff-Powęska & Schulz, 2020).

Badacze, pisząc o *Grossraum*, najczęściej pochylają się nad charakterem teorii mającym swoje źródła w przemocy. Jako teorię przemocy, koncepcję wielkiej przestrzeni klasyfikuje Lech Wyszczelski (2019). Zwraca się także uwagę na powiązania teorii wielkiego obszaru z imperialnymi założeniami narodowego socjalizmu oraz polityką zagraniczną III Rzeszy. Claudio Minca i Rory Rowan (2015) stwierdzają, że koncepcja *Grossraum* miała na celu legitymizację podbojów III Rzeszy, wskazując zarazem na bardzo znikomy wpływ, a może nawet i brak wpływu, Schmitta na politykę zagraniczną i politykę okupacyjną Niemiec. Joseph Bendersky (1983) wskazuje, że Schmitt był odbierany w brytyjskiej prasie jako teoretyk, apologeta ekspansjonistycznej polityki Hitlera. Odnosząc się do cytowanych przez badacza fragmentów artykułów, można odnieść wrażenie, że Schmitt był wówczas kreowany wręcz na człowieka sterującego polityką zagraniczną III Rzeszy z ukrycia, „mózg” Hitlera zajmujący się prawem międzynarodowym w Niemczech i pracujący nad uzasadnieniem dalszej, po aneksji Austrii i Czechosłowacji, ekspansji. Adolf Hitler posłużył się nawet terminem *Grossraum* i w odezwie 28 kwietnia 1939 r., na wezwanie prezydenta USA Franklina D. Roosevelta do powstrzymania dalszej ekspansji III Rzeszy, Führer powiedział, że w Europie Niemcy wspierają powstanie doktryny podobnej właśnie do doktryny Monroe. Carl Schmitt po tej odezwie otrzymał informację od Hansa Franka, w której to został poinformowany, że twórcą *Grossraum* jest Hitler i ma nie wspominać, że to on, a nie Hitler jest autorem tej koncepcji.

Jak wspomniano, Schmittańska wielka przestrzeń znalazła się w ogniu krytyki ze strony nazistów – za swoją abstrakcyjność, ale również za nieuwzględnienie teorii rasowych oraz brak odniesienia do koncepcji *Lebensraum*. W świetle tych uwag należy przyznać rację Mincy oraz Rowanowi – koncepcja Schmitta będąca, jak on to określał, „diagnozą” biegu wydarzeń legitymizowała rewizję porządku, jaką prowadził Hitler, ale Hitler nie zamierzał czynić ze Schmitta swojego naczelnego prawnika.

Peter Hohendahl (2018) wskazuje, że Schmittański *Grossraum* to koncepcja nieposiadająca wprost wyartykułowanych metod do jej wdrożenia. Według niego Schmitt badał doktrynę Monroe, stanowiącą istotny punkt odniesienia dla

niemieckiego prawnika, nie tylko w celu ustalenia pozycji tej doktryny w polityce Stanów Zjednoczonych, lecz także, by ustalić sposób jej interpretacji i odbioru. Koncepcji wielkiej przestrzeni przyświecał jeden cel – stworzenie fundamentów pod nowy porządek międzynarodowy na świecie, natomiast nazistowscy politycy, posługując się terminem *Grossraum*, mieli na celu kontynuowanie ekspansji militarnej w Europie. Warto zwrócić uwagę na to, jak Hohendahl tłumaczy termin *Grossraum* – *expanded territory*. W literaturze anglojęzycznej najczęściej występujące tłumaczenie brzmi *greater space*. Należy zastanowić się nad semantycznym znaczeniem obu tłumaczeń. Kiedy w przypadku *greater space* mamy do czynienia z dużym spectrum interpretacyjnym wynikającym z dużej abstrakcyjności teorii Schmitta, w przypadku *expanded territory* jest odwrotnie – użycie słowa *expanded* w odbiorze kojarzy się z ekspansją terytorialną w wymiarze ilościowym – czyli przez podbój. Schmittańska teoria z kolei zakładała wielkość obszaru w wymiarze jakościowym.

Felix Blindow (1999) stwierdza, że teoria porządku wielkoobszarowego została pomyślana przez Schmitta jako propozycja nowej zasady w prawie międzynarodowym. Aby zrozumieć istotę *Grossraum*, należy odwołać się do konkretnej historycznej sytuacji. Autor zauważa, że wielka przestrzeń Schmitta, chociaż – jak wskazano wcześniej – nie należy do myśli geopolitycznej, nie jest całkowicie oderwana od geopolityki – Schmitt na potrzeby nowej zasady prawa międzynarodowego łączy geopolityczne pojęcie przestrzeni z nauką o państwie i prawie.

Delimitacja pojęcia *Grossraum*

Aby porównać Schmittańską wielką przestrzeń z imperializmem nazistów, należy scharakteryzować *Grossraum*. Trzeba przyznać rację nazistom krytykującym koncepcję wielkiego obszaru za jej wysoki poziom abstrakcyjności, jednakże z prac niemieckiego prawnika oraz opracowań dotyczących tejże koncepcji da się wydobyć cechy charakterystyczne dla badanej teorii.

Schmittański wielki obszar zakładał pokojowe współistnienie narodów (Schmitt, 2018). Uznanie takiej zasady miało mieć miejsce 5 listopada 1937 r. w wyniku złożenia deklaracji przez rząd III Rzeszy oraz II RP o mniejszościach narodowych. Zasada pokojowego współistnienia, według Schmitta, znalazła również swoje odzwierciedlenie w niemiecko-radzieckim traktacie o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 r., w którym to zaznaczono, że celem jest zapewnienie przebywającej tam ludności pokojowego bytu odpowiadającego narodowej specyfice. Pokojowe współistnienie narodów nie jest jednak tożsame

z byciem podmiotem prawa międzynarodowego – Schmitt stwierdził, że „narod niezdolny do państwowości już w tym organizacyjnym tylko sensie nie może być podmiotem prawa międzynarodowego” (Schmitt, 2018, s. 91) i za przykład podał Abisynię, która w 1936 r. przestała istnieć. Niemiecki myśliciel dopuszczał więc likwidację państwowości. Pokojowe współistnienie narodów na wielkim obszarze było więc zasadą, w której to narody znajdujące się na tymże obszarze miały akceptować hegemonię Rzeszy, a także posiadały zdolność do zorganizowania oraz utrzymania własnej państwowości. W przypadku braku takich zdolności zasada pokojowego współistnienia najwyraźniej dopuszczała prawo hegemonu wielkiego obszaru do likwidacji organizacji państwowej narodu znajdującego się w nim. Pokojowe współistnienie nie zawierało więc w sobie prawa do samostanowienia. Zasada pokojowego współistnienia narodów jest tożsama z prawem ochrony niemieckich grup narodowych obcej przynależności państwowej, którą miał ustanowić Hitler w oświadczeniu z 20 lutego 1938 r. (Schmitt, 2018).

Klasyfikowanie *Grossraum* jako teorii przemocy skłania do spojrzenia Schmitta na wojnę. W *Pojęciu polityczności* nie zgodził się ze słowami Carla von Clausewitza, który to stwierdził, że wojna jest kontynuacją polityki przy użyciu innych środków. Według myśliciela nieprawdziwe było stwierdzenie, że każde działanie polityczne ma charakter zbrojnej walki, a byt polityczny oznacza krwawą wojnę. Definiując wojnę, określił ją jako zbrojną walkę pomiędzy zorganizowanymi formacjami politycznymi. Nie jest ona celem, sensem lub treścią polityki, lecz przesłanką, która wykorzystana we właściwy sposób może określać ludzkie działania i myślenie, wywołując konkretne polityczne zachowania. Zauważył za to, że z występowaniem wroga zewnętrznego wiąże się ryzyko wojny (Schmitt, 2012).

Ryszard Skarzyński zauważa, że wspomniany powyżej tekst Schmitta o pojęciu polityczności miał swoją reedycję w okresie rządów NSDAP, w której to niemiecki prawnik dokonał licznych korekt pozostających nie bez znaczenia dla całej treści dzieła oraz jego myśli. Część terminologii zastąpiono powszechnie używanymi słowami, niektóre zwroty łacińskie zostały przetłumaczone na język niemiecki, a także zamieniono niektóre słowa na takie, których znaczenie było bliższe narodowemu socjalizmowi (przykładowo *Assoziation* na *Genossenschaft*, *ethnisch* na *volkisch*, *Kampf* na *Krieg*). Zmianie uległ również stosunek Schmitta do wojny. O ile w swojej rozprawie o pojęciu polityczności z okresu weimarskiego pisał, że wojna to ostateczność, o tyle z wydania tejże rozprawy z okresu nazistowskiego wysuwa się konkluzja, iż wojna jest nieunikniona z racji istnienia wroga, co wpisywało się w rewizjonistyczną oraz militarystyczną

narrację NSDAP (Skarzyński, 2012). Warto pochylić się jednak nad rolą wroga zewnętrznego. Zważywszy na potencjalny zasięg terytorialny oraz cel powstania wielkiego obszaru w Europie, należy postawić pytanie – komu Niemcy w ramach *Grossraum* miałyby nieść wojnę? Narodom znajdującym się wewnątrz obszaru czy wrogom zewnętrznym?

Schmitt, sięgając po rdzeń doktryny Monroe będącej w jego przekonaniu prawdziwą zasadą wielkoobszarową, pisał:

Ludy Ameryk tymczasem nie czuły się już poddanymi obcych mocarstw ani nie chciały dłużej być obiektem obcej kolonizacji. Była to wolna i niepodległa postawa, o której mówi przekaz Monroe, którą ludy te reprezentowały z dumą i która przeciwstawiała je systemowi politycznemu europejskich monarchii. Deklarowały, że nie chcą się włączać w ten inny system, z istoty odmienny niż u nich, wyrzekając się zarazem czerpania jakiegokolwiek inspiracji z tego europejskiego systemu i przenoszenia go do siebie. Nie powinien on, powołując się na status quo i tytuł własności, mieszać się w sprawy politycznego wielkiego obszaru o rozbudzonej świadomości (Schmitt, 2018, s. 45).

Mając na uwadze położenie Niemiec – między demoliberalnymi obrońcami status quo, czyli Francją i Wielką Brytanią a komunistycznym Związkiem Radzieckim – Schmitt poprzez to wskazał potrzebę stworzenia europejskiego wielkiego obszaru, w którym państwa przestaną czerpać inspiracje ze wskazanych wyżej ośrodków, zaś te ośrodki nie zdecydują się na podjęcie interwencji. Jako przykład ingerencji Francji i Wielkiej Brytanii wskazuje liberalny system ochrony mniejszości. Nie wskazał, że ustanowienie wielkiej przestrzeni miało odbyć się poprzez podbój Europy, a państwa znajdujące się na obszarze stanowiącym niemiecką wielką przestrzeń powinny znajdować się w stanie permanentnego poczucia zagrożenia wywołanego militarną potęgą Niemiec.

Odnosząc się do problemu relacji wewnątrz wielkiego obszaru, ewentualnego buntu narodu znajdującego się w tymże obszarze lub sprzeciwu danego narodu wobec włączenia go do wielkiej przestrzeni, warto zwrócić uwagę na Schmittańską opozycję my – oni oraz pojęcie polityczności. *Grossraum*, tak jak wcześniej państwo, miał być wyrazem jedności politycznej pod przewodnictwem siły przewodniej – Rzeszy. Paweł Kaczorowski (1998) zauważa, że Schmittańska jedność to brak politycznych podziałów, ale nie oznacza to braku przeciwieństw. Przeciwności mogą występować, lecz są tłumione przez państwo, które posiada

wystarczającą siłę, by je zneutralizować lub chociaż zmniejszyć ich intensywność do stanu, w którym to nie będą stanowiły zagrożenia.

Według Schmitta brak rozróżnienia przyjaciół i wrogów skutkuje zamarciem życia politycznego. Wróg nie jest jednak konkurentem lub przeciwnikiem w sensie ogólnym, nie jest również prywatnym przeciwnikiem, do którego czuje się osobistą antypatię lub nienawiść. Jest to walcząca grupa stojąca naprzeciw grupie podobnej. Wróg ma charakter publiczny, gdyż wszystko, co się do grupy odnosi, ma charakter publiczny. Wróg może być wewnętrzny lub zewnętrzny. Z sytuacją, w której występuje wróg wewnętrzny, mamy do czynienia, gdy państwo traci atut bycia jednością polityczną, a polityka partyjna zostaje utożsamiona z politycznością. Sprzeczności partyjno-polityczne stają się politycznymi zgodnie z rozumieniem pojęcia polityczności, w czego rezultacie wewnątrz państwa powstają ugrupowania dzielące się według osi wróg – przyjaciel. W konsekwencji wzrasta ryzyko wybuchu wojny domowej. Istnienie wroga zewnętrznego jest konieczne dla politycznej egzystencji narodu – jeśli ten lęka się ciężaru i ryzyka z tym związanego, pojawi się inny naród zdejmujący z niego odpowiedzialność, który to przejmie odpowiedzialność za obronę przed wrogiem zewnętrznym, narzucając własną władzę polityczną. Według Schmitta naiwna jest myśl, że naród bezbronny posiada samych przyjaciół, lub że wroga można wzruszyć brakiem jakiegokolwiek oporu. Polityczność nie zostanie obalona przez brak woli narodu, lecz brak woli do politycznego istnienia zniszczy właśnie słaby naród (Schmitt, 2012).

Próbując zastosować analogicznie podział my – oni z poziomu polityki wewnętrzpaństwowej na arenę międzynarodową – suwerenem nie jest dyktator, a jest nim Rzesza, państwo zaś zostaje zastąpione przez *Grossraum*. Istnienie wroga zewnętrznego (tu zapewne Wielkiej Brytanii oraz Związku Radzieckiego) wówczas staje się bardzo istotne dla zachowania woli politycznego istnienia narodów wchodzących w skład europejskiego wielkiego obszaru, gdyż jej brak doprowadziłby do upadku i zagarnięcia jego części przez uniwersalizm liberalny reprezentowany przez Wielką Brytanię oraz przez komunistyczny Związek Radziecki. Wojną domową analogicznie zostaje wówczas wojna wewnątrz wielkiego obszaru, która by doprowadziła do jego osłabienia. Jeśli mowa o twórczości Schmitta z okresu Republiki Weimarskiej, część jego myśli uległa przemianie, ale pozostały elementy, które jej nie uległy i mogą służyć za pomoc w interpretacji teorii wielkiej przestrzeni w zakresie problemu wojny. Uznajemy więc za niezasadne stwierdzenie, jakim posłużyła się Barysz, że *Grossraum* Schmitta mógłby nieść wyłącznie wojnę narodom znajdującym się w jego obszarze (Barysz, 2020).

Do wniosku, że teoria *Grossraum* oraz pojęcie Rzeszy przejmują dotychczasową rolę oraz definicję państwa, dochodzi również Blindow (1999). Badacz wskazuje, że wynika to z chęci Schmitta do porzucenia dotychczasowego klasycznego rozumienia pojęcia przestrzeni oraz państwa w prawie międzynarodowym.

Następną kwestią wymagającą omówienia jest pojęcie Rzeszy oraz zasięgu terytorialnego wielkiego obszaru. Schmitt nie postulował aneksji terytoriów podbitych przez III Rzeszę. Pisał, że Rzesza to przewodnia siła *Grossraum*, a nie tożsame ze sobą terminy w takim znaczeniu, iż każdy fragment terytorialny wielkiej przestrzeni wchodzi w skład Rzeszy. Tak jak Argentyna lub Brazylia nie wchodzi w skład Stanów Zjednoczonych, a są objęte ochroną, należą do amerykańskiej strefy wpływów – *Grossraum* to obszar chroniony przez Rzeszę przed zewnętrznymi interwencjami. Niemiecki prawnik był przeciwnikiem panującego prawa międzynarodowego oraz związanego z nim rozumienia mniejszości narodowych, państwa i sposobu wyznaczania granic. Jak już wcześniej wskazano, odmówił prawa do samostanowienia tym narodom, które nie były w stanie zorganizować państwa zdolnego do przetrwania. Nie odbierał jednak podmiotowości wszystkim narodom znajdującym się na danym wielkim obszarze. Niemiecki myśliciel chciał stworzyć nowe normy prawa międzynarodowego, a nie całkowicie odrzucić prawo międzynarodowe. Zwrócił uwagę, że w momencie wprowadzenia pojęcia Rzeszy oraz *Grossraum* w terminologię prawa międzynarodowego zaistnieje sytuacja, w której będą możliwe relacje międzynarodowe na czterech poziomach:

- A) pierwszy – stosunki między wielkimi obszarami w całości;
- B) drugi – stosunki między przewodnimi siłami wielkich obszarów;
- C) trzeci – stosunki między narodami znajdującymi się w danym wielkim obszarze;
- D) czwarty – stosunki między narodami z różnych wielkich obszarów przy zachowaniu zasady nieingerencji sił obcych (Schmitt, 2018).

Mając na uwadze duży wpływ doktryny Monroe na *Grossraum*, niewykluczone jest, że narody zorganizowane w państwo na danym wielkim obszarze posiadałyby prawo do prowadzenia własnej polityki zagranicznej z zastrzeżeniem, że sposób jej prowadzenia nie może godzić w interesy wielkiego obszaru i jego siły przewodniej. Doktryna Monroe nie spowodowała, że państwa położone w Ameryce Południowej oraz Ameryce Północnej stworzyły jedno państwo federacyjne, tym samym *Grossraum* nie musiałby zakończyć się powstaniem pa-neuropejskiego państwa. W wewnętrznej hierarchii wielkiej przestrzeni Rzesza

miała znaleźć się wyżej niż pozostałe państwa, być siłą przewodnią *Grossraum*, a pozostałe państwa miały zostać jej podporządkowane.

Schmitt nie określił wprost zasięgu terytorialnego wielkiej przestrzeni. W literaturze wskazuje się zbieżność Schmittańskiej wielkiej przestrzeni z projektami *Mittleurop*y obejmującej Europę Środkową oraz Wschodnią (Barysz, 2020), niekiedy rozszerzonej o Europę Zachodnią i Północną, bez poświęcenia uwagi obszarowi Europy Południowej (Wielomski, 2019b). Zważywszy, że Schmitt wygłosił referat o wielkiej przestrzeni w kwietniu 1939 r., słuszne będzie stwierdzenie, że aneksja Austrii i rozbiór Czechosłowacji stanowiły fundament w opracowywaniu nowej koncepcji prawa międzynarodowego przez niemieckiego prawnika. Szerzej na temat wagi tła historycznego leżącego u podstaw teorii wielkiej przestrzeni pisze Blindow (1999). W reedycji z 1941 r. dzieła o porządku wielkoobszarowym Schmitt wspomina wszelkie korekty graniczne w Europie Środkowo-Wschodniej, jakie miały miejsce (Schmitt, 2018). Schmitt jednak nie szukał wielkiej przestrzeni w Europie Wschodniej, jak to czynili myśliciele wracający w okresie Republiki Weimarskiej i następnie III Rzeszy do koncepcji *Mittleurop*y (Wolff-Powęska & Schulz, 2020). Co więcej, myśliciel nie odniósł się do organizacji przestrzeni po inwazji III Rzeszy na Związek Radziecki ani nie napisał żadnego tekstu legitymizującego tę inwazję, chociaż był zagorzałym wrogiem komunizmu i darzył Rosjan niechęcią (Wielomski, 2019b).

Schmitt bardziej skupiał się na pozycji Wielkiej Brytanii. Już w 1939 r. poddał analizie uważaną niekiedy za równoległą wobec doktryny Monroe zasadę bezpieczeństwa dróg komunikacyjnych Imperium Brytyjskiego (Schmitt, 2018). Rok później ogłosił nastanie nowego typu wojny, z jakim ludzkość jeszcze się nie zmierzyła – wojny totalnej między Niemcami a Wielką Brytanią o panowanie nad światem i rewolucję przestrzeni (Schmitt, 1995d). W 1941 r. w artykule *Das Meer gegen das Land* zauważył historyczną prawidłowość polegającą na konfliktach mocarstw morskich z mocarstwami lądowymi – wojny Aten ze Spartą, Rzymu z Kartaginą czy później Wielkiej Brytanii z Hiszpanią, Francją i Niemcami (Schmitt, 1995c). W następnych latach wojny, już po dołączeniu Stanów Zjednoczonych do działań militarnych, pisze o półkuli zachodniej, a także przedstawia historię budowy angielskiej potęgi oraz przedstawia cechy Wielkiej Brytanii jako państwa reprezentującego nomos morza. Przeciwnieństwem nomosu morza reprezentowanego przez kraje anglosaskie, głównie Wielką Brytanię, stał się nomos ziemi, którego reprezentantem była III Rzesza (Schmitt, 1995a, 1995b, 2014). Schmittańska typologia mocarstw morskich oraz lądowych

wychodzi poza zakres tematyczny niniejszego artykułu, dlatego też nie zostanie szerzej omówiona.

Typologia ta i droga do jej stworzenia nie zostały jednak przywołane bez powodu. Była to wojna o panowanie nad Europą oraz o to, czyje zasady – mocarstwa lądowego czy mocarstwa morskiego – zostaną ustanowione na kontynencie. Mając na uwadze dzieła Schmitta poświęcone walce z Wielką Brytanią i kreowaniu dwóch wrogich sobie typów mocarstw – mocarstw lądowych oraz morskich – zabiegał on o stworzenie bloku państw, które zerwą z demoliberalnym ładem, a zarazem odrzucą komunizm. W związku z tym niemiecka przestrzeń musiała znaleźć się w Europie kontynentalnej. Schmitt nie wspomniał o odzyskaniu kolonii zamorskich, utraconych przez Niemcy w wyniku porażki w pierwszej wojnie światowej. Celem było obalenie istniejącego ładu i usunięcie Wielkiej Brytanii wraz z anglosaskim uniwersalizmem z kontynentu. Jednakże o wielkości *Grossraum* nie miał świadczyć jego zasięg terytorialny. Wielki obszar miał być wielki poprzez swą jakość – polityczną, militarną i gospodarczą – i oferować narodom Europy paneuropejski polityczny mit oraz alternatywę wobec Zachodu i Wschodu. Brakuje konkretnych wskazań dotyczących granic terytorialnych *Grossraum*, ale fakt dokonania reedycji dzieła w 1941 r., a więc po podbiciu Polski, Danii, Norwegii, krajów Beneluksu, Francji, Jugosławii oraz Grecji, zawarciu sojuszków z Włochami, Węgrami, Rumunią i Bułgarią, a także stwierdzenie, że „czyn Führera zagwarantował tej idei naszej Rzeszy polityczną rzeczywistość, historyczną prawdę i wielką przyszłość w sferze prawa międzynarodowego” (Schmitt, 2018, s. 98), należy zinterpretować jako pochwałę dla podbojów oraz uznanie, że *Grossraum* miał objąć właśnie ten obszar.

Analizując teorię wielkiej przestrzeni, należy również odnieść się do rzekomo reakcyjnego charakteru *Grossraum* (Chrzęszcz, 2021) oraz do poszukiwania w III Rzeszy nowego wcielenia *Sacrum Imperium*, a w Hitlerze – nowego cesarza (Wielomski, 2019b). Wielomski wskazuje na chęć Schmitta do przekształcenia politycznego pangermańskiego, rasowego mitu narodowych socjalistów w mit paneuropejski przyjęty przez europejskie narody, zbudowany na kontynentalnych wartościach odrzucających uniwersalizm liberalny. Schmittański mit paneuropejski prowadzący do powstania wielkiej przestrzeni miał na celu wykreowanie wizerunku Wielkiej Brytanii jako imperium zła, które narzuca całej Europie, a nawet światu, zasady związane z funkcjonowaniem mocarstwa morskiego, handlowego, a poprzez to niszczy tożsamości poszczególnych etnosów. W tej sytuacji pojawiają się Niemcy, które to z jednej strony obronią tożsamość tychże przed uniwersalizmem świata anglosaskiego, a z drugiej – przed komunizmem

i światową rewolucją. Należy również rozstrzygnąć formę państwa. Wielomski (2019b) raz pisze o stworzeniu paneuropejskiego państwa federacyjnego, innym razem zaś o ujrzeniu przez Schmitta w Niemczech nowego *Sacrum Imperium*. Niemcy w trakcie drugiej wojny światowej nie były osamotnione, miały sojuszników i Schmitt musiał wziąć to pod uwagę, bo promowanie koncepcji, która głosiłaby podporządkowanie wyższemu podmiotowi – Rzeszy – jej sojuszników, nie zostałaby pozytywnie odebrana w samych Niemczech, a zwłaszcza pośród państw sojuszniczych. Było jednak wprost przeciwnie – dzieło Schmitta o porządku wielkoobszarowym doczekało się tłumaczeń i wydania w państwach sojuszniczych (Wielomski, 2019b). Wiemy też, że Schmitt nie postulował włączenia wszystkich obszarów znajdujących się w *Grossraum* do Rzeszy, co samo w sobie wyklucza stworzenie państwa, które możemy nazwać roboczo Rzeszą Europejską. *Grossraum* zdaje się nie pasować ani do federacji, ani do cesarstwa, jak to wskazuje Wielomski (2019b).

Narodowi socjaliści a *Grossraum*

Hitler w *Mein Kampf* poświęcił swoją uwagę kwestiom polityki zagranicznej oraz zasięgowi terytorialnemu państwa niemieckiego. Dał wyraz swojemu pangermanizmowi, pisząc, że absurdalny byłby postulat mający na celu przywrócenie granic z roku 1914, gdyż nie obejmowały one w całości zasięgu występowania niemieckiego narodu, a także nie były rozsądne pod względem geograficzno-militarnym, i określił je mianem granic doraźnych, dziełem przypadku (Hitler, 2020).

Niemiecki polityk za cel polityki zagranicznej uznał zabezpieczenie egzystencji rasy przez państwo, ustanawiając zdrowy i naturalny stosunek pomiędzy liczebnością oraz poziomem jej rozwoju a wielkością i jakością posiadanych zasobów na zamieszkaną ziemi. Uznał, że wyłącznie wystarczająco duża przestrzeń może zabezpieczyć swobodę egzystencji. Hitler stwierdził, iż ówczesne Niemcy nie były światową potęgą i porównał je z Rosją, Chinami, Stanami Zjednoczonymi, ale też Francją i Wielką Brytanią, gdyż w przypadku tej drugiej – Wyspy Brytyjskie były tylko macierzą globalnego imperium, a w przypadku Francji – postępujący proces „negryzacji” określił jako przyczynek do powstania afrykańskiego państwa na europejskiej ziemi wskutek ściągnięcia do metropolii ludzi z całego obszaru kolonialnego imperium (Hitler, 2020).

Przywódca partii narodowosocjalistycznej ogłosił potrzebę przerwania ekspansji niemieckiej w kierunku południowym i zachodnim oraz skierowania

ekspansji na wschód i poszukiwania tam nowej ziemi – kosztem Rosji oraz podporządkowanych jej państw ościennych. Stwierdził, że przejście Rosji przez bolszewików było wskazówką dla narodowych socjalistów od losu, gdyż rewolucja zniszczyła niemiecką inteligencję w Rosji stanowiącą o sile rosyjskiego imperium, a w jej miejsce postawiła Żydów. Był sceptycznie nastawiony wobec sojuszu niemiecko-rosyjskiego, gdyż uważał, że wówczas wojna Rosji i Niemiec z Francją oraz Wielką Brytanią rozegrałaby się na ziemi niemieckiej, co by poskutkowało unicestwieniem niemieckiego żywiołu. Napisał również, że współcześni mu władcy Rosji nie byłiby skłonni do zawierania jakiegokolwiek uczciwego sojuszu ani do utrzymania go. Wskutek rewolucji bolszewickiej Rosja stała się narzędziem Żydów do przejścia władzy nad światem. Hitler uznał Rosję za wroga bez względu na to, kto miał nią rządzić. Właściwe było porzucenie przed wojną rywalizacji z Anglią o kolonie i zawarcie z nią sojuszu wymierzonego w Rosję, gdyż Rosja panslawistyczna zagrażała bardziej państwu niemieckiemu niż Londyn. Hitler, ogłaszając polityczny testament dotyczący postępowania niemieckiego narodu, zaznaczył, że Niemcy nigdy nie powinny tolerować powstania dwóch potęg kontynentalnych w Europie. Poza Rosją za śmiertelnego wroga Niemiec uznał Francję, a za sojuszników – Wielką Brytanię oraz Włochy (Hitler, 2020).

Pojęcia geopolityczne stały się jednym z najważniejszych elementów narodowosocjalistycznej propagandy. Motyw przestrzeni był jednym z fundamentów narodowego socjalizmu. Zasadne będzie stwierdzenie, że geopolitycy prowadzili działalność w służbie nazizmu, a najbardziej rozpoznawalny w tej roli był Karl Haushofer, który przyjaźnił się z Rudolfem Hessem i wyjaśniał Joachimowi von Ribbentropowi zawiłości związane z czytaniem map. Haushofer jednak nie pełnił żadnej ważnej funkcji w III Rzeszy, a także miał ambiwalentny stosunek do nazistów, którzy zniekształcili ostatecznie jego koncepcję *Lebensraum*, nadając jej uzasadnienie biologiczne (rasowe), a nie czysto geograficzne. Pojęciem przestrzeni zajmowali się również SS-mani. Heinrich Himmler już na początku lat 20. pisał, że należy zdobyć i zasiedlić Wschód, a za siłę sprawczą w historii rasy germańskiej uznał brak przestrzeni dla narodu. Alfred Rosenberg wskazał przestrzeń wschodnią jako obszar przeznaczony rasie nordyckiej. Richard Walter Darre, pełniący funkcję Szefa Urzędu SS ds. Rasy i Osadnictwa, w swojej działalności skupiał się na przekazaniu nierozzerwalności ziemi i krwi. *Lebensraum* miał stanowić autarkiczną przestrzeń dla Niemiec, gdyż tylko Niemcy, w przekonaniu nazistów, były zdolne do stworzenia wielkiej przestrzeni będącej furtką do panowania nad światem (Wolff-Powęska & Schulz, 2020).

Przechodząc do zestawienia nazistowskiej koncepcji niemieckiej dominacji w Europie z teorią wielkiej przestrzeni Schmitta, warto zwrócić uwagę na jego stosunek wobec nazistów. Choć przez 12 lat rządów NSDAP ani przez chwilę nie znalazł się w opozycji wobec narodowych socjalistów (Wielomski, 2019b), po wojnie, gdy pojawiła się groźba postawienia Schmitta przed sądem w Norymberdze, przyjął linię obrony, stwierdzając, iż nie brał udziału w planowaniu wojen napastniczych, a jedynie stawiał diagnozę rzeczywistości. W przesłuchaniu prowadzonym przez Roberta Kempnera – zastępcę prokuratora w procesach norymberskich – niemiecki prawnik zaprzeczył związkowi teorii *Grossraum* z *Lebensraum*. Stwierdził, że Hitler prowadził politykę wieloprzestrzenną wyłącznie wtedy, gdy spłyca się ją do frazesu uzasadniającego każdy rodzaj ekspansji. Politykę niemieckiego przywódcy Schmitt określił mianem prymitywnej, dla której każda styczność z naukowym pojęciem stanowiła demaskację prymitywizmu tejże polityki, a nie jej podbudowanie. Autor dzieła o porządku wielkoobszarowym nie krył w rozmowie poczucia własnej wyższości nad Hitlerem – Schmitt powiedział, że czuł nieskończenie większą przewagę nad Führerem w aspekcie duchowym, a sam Hitler był dla niego nieinteresującą osobą. Niemiecki prawnik rzekł, że w jego dziełach nigdy nie było stylu hitlerowskiego, a od roku 1936, kiedy to się wyrzekł narodowego socjalizmu, stracił nadzieję na to, że narodowo-socjalistycznym frazesom można nadać jakikolwiek sens (Górnisiewicz, 2019).

Rozważając stosunek niemieckiego prawnika do Hitlera, należy odnieść się również do pojęcia katechona występującego w publikacjach Schmitta. Schmitt o katechonie pisał mało i w sposób tajemniczy. Prawnika ani razu nie podał katechona z imienia i nazwiska. Istnieją jedynie poszlaki wskazujące na to, że Hitler mógł być katechonem. Schmitt pierwszy raz o katechonie napisał w roku 1942, chociaż pojęcie to było mu znane od roku 1932. Czas narracji przypada więc na okres III Rzeszy, a od roku 1942 sytuacja na frontach drugiej wojny światowej zaczęła się Niemcom komplikować. Inspiracje dla teorii o katechonie Schmitt brał z opowieści średniowiecznych apokaliptyków, którzy pisali o antychryście mającym przybyć ze Wschodu i być pochodzenia żydowskiego. Dopiero w roku 1948 Schmitt zaczął postrzegać Hitlera jako fałszywego katechona, oszusta, antychrysta. Wtedy pojawiły się u niemieckiego prawnika myśli, że Hitler nie był żadnym obrońcą, jak go postrzegał w latach 1933–1945, a antychrystem takim samym jak Lenin oraz Stalin. W dziele *Glossarium* określił zwolennika Hitlera mianem „hitlerianina”, chcąc stworzyć w ten sposób skojarzenie do „lucyferianina”, a więc zwolennika, czciciela szatana. Jak wskazuje Wielomski, w ten oto sposób Schmitt rozliczył się ze swoją 12-letnią historią z nazistami, określając

m.in. samego siebie mianem zwolennika antychrysta (Wielomski, 2017). Należy zwrócić uwagę na to, że udzielone Hitlerowi poparcie, a nawet uwierzenie w niego nie wiązało się ze wspólnotą poglądów, a pytaniem – jak nie Hitler, to kto?

Bartosz Chrzęszcz (2021) pisze, że teoria *Grossraum* nie ma charakteru nazistowskiego, ale konserwatywny, a sentymentalne podejście Schmitta skłoniło go do chęci dostrzeżenia w Rzeszy nowego cesarstwa nie o charakterze uniwersalnym, ale kontynentalnym. Bez wątpienia należy uznać koncepcję wielkiej przestrzeni za projekt imperialny. Niemcy według Schmitta były przeznaczone do dominacji w Europie. Dominacja ta jednak nie była związana z segregacją rasową i poszukiwaniem niewolników na Wschodzie, którzy będą wypełniali najtrudniejsze prace dla Niemców pod groźbą surowych kar za ich niewykonanie. Schmitt, pisząc o Rzeszy, odnosił się do wyjątkowości znaczenia tego słowa spośród wszelkich bloków kontynentalnych, *commonwealth*, wspólnot oraz sfer mocarstw (Schmitt, 2018). Słowo „rzesza” według Schmitta idealnie oddawało rzeczywistość współczesnej mu sytuacji w świecie, a także najlepiej charakteryzowało stan rzeczy w prawie międzynarodowym, biorąc pod uwagę niemiecki punkt wyjścia oraz powiązanie wielkiej przestrzeni, narodu i idei politycznej. Schmitt mógł założyć, że *Grossraum* to będzie nowatorski projekt, zbliżony do *Sacrum Imperium*, w którym Rzesza będzie główną siłą przewodnią. Zasada o pokojowym współistnieniu, mimo związanych z nią kontrowersji, jest bliska funkcjonowaniu imperiów zamieszkiwanych przez wiele etnosów i pokojowemu współistnieniu na ich obszarze.

Antysemityzm Schmitta różnił się od antysemityzmu nazistów. Schmitt nie postrzegał Żydów jako rasy niższej, a jako nieasymlujący się etnos, celowo zachowujący swą odrębność, będący wrogi Niemcom. Zarzucał Żydom, że kreują motyw pustej przestrzeni, a ich koncepcje prawne oraz polityczne są tymi, które nadały format prawu międzynarodowemu (Schmitt, 2018). Postrzegał więc Żydów jako rywali, wrogów politycznych. Naziści z kolei odwoływali się do teorii biologicznych, rasowych, kreując w ten sposób wroga. Stosunek do Żydów był też jedną z głównych przyczyn, które to zablokowały Schmittowi drogę do odegrania kluczowej roli w III Rzeszy. Za swój stosunek do Żydów i za nieakceptowanie teorii rasowych Schmitt stał się bowiem obiektem ataku ze strony SS-manów, w wyniku czego został zmarginalizowany (Wielomski, 2019b).

Istotnym elementem Schmittańskiej teorii jest również zasada pokojowego współistnienia narodów. W przypadku nazistów mieliśmy do czynienia z brakiem takiego postulatu – zarówno w myśli, jak i w praktyce. Chociaż do 1943 r. pozwalali w niektórych podbitych państwach na rządy kolaboracyjne,

a także na zachowanie autonomii przez sojuszników, w przypadku coraz gorszej sytuacji na froncie wzmogli proces eksploatacji wszystkich okupowanych ziem oraz rozpoczęli okupację sojuszników (Wielomski, 2019a).

Schmitt nie posiadał wpływu na politykę międzynarodową oraz okupacyjną Niemiec w okresie rządów NSDAP. Stworzenie paneuropejskiego mitu konstytuującego istnienie wielkiego obszaru pod przewodnictwem Niemiec, pomiędzy liberalizmem a komunizmem byłoby niemożliwe do realizacji przy metodach stosowanych przez nazistów. Schmitt pisał, że „Rzesza Niemiecka, pośrodku Europy, znalazła się między uniwersalizmem sił liberalno-demokratycznego, asymilującego narody Zachodu, a uniwersalizmem bolszewickiego Wschodu z jego światową rewolucją i musiała na obu frontach bronić świętości nieuniwersalistycznego, narodowego, szanującego narody porządku życia” (Schmitt, 2018, s. 78).

Niemiecki prawnik stwierdził, że narody zamieszkujące Europę Środkową i Wschodnią, z wyjątkiem Żydów, nie różnią się rasowo, a polsko-niemieckie porozumienia z lat przedwojennych są dowodem na możliwe zaistnienie pokojowego współistnienia narodów na zasadzie wzajemnego poszanowania. Pod dyskusję należy poddać jednak to, na ile Schmitt był w tej kwestii konsekwentny. W wydaniu z roku 1941 dzieła o porządku wielkoobszarowym zwrócił uwagę jednocześnie na te porozumienia, a także na niemiecko-sowiecki traktat z 28 września 1939 r., a więc po pokonaniu Polski. O pokojowym współistnieniu Niemców i Polaków w czasie okupacji nie ma mowy. Chociaż Schmitt nie pełnił jakiegokolwiek ważnej funkcji w aparacie partyjno-państwowym III Rzeszy i nie miał wpływu na politykę okupacyjną, wydaje się nieprawdopodobne, aby informacje o wydarzeniach jak *Sonderaktion Krakau* – akcji wymierzonej w polską kadrę naukową, która wywołała oburzenie nawet państw sprzyjających III Rzeszy – nie dotarła do Schmitta. Zważywszy jednak na problem zachowania jedności politycznej w myśli niemieckiego prawnika, Schmittańska wielka przestrzeń nie dopuszczałaby wzmoczonej eksploatacji terytoriów państw znajdujących się w *Grossraum*.

Dla porównania koncepcji nazistowskiego *Lebensraum* ze Schmittańskim *Grossraum* najlepiej będzie przytoczyć opinie SS-manów zajmujących się problematyką przestrzeni. Krytykowali koncepcję *Grossraum* za oderwanie jej od rdzenia rasowego i starali się uzasadnić, że *Grossraum* to jest *Lebensraum*. Brak etniczno-rasowego rdzenia *Grossraum* sprawiał, że SS-mani, jak Werner Best, uważali tę wizję za pustą. Reinhard Höhn wyraził obawy związane z tym, jaka to polityczna idea miała stać za wielkim obszarem. Zważywszy na fakt, że Schmitt nie podzielał narodowosocjalistycznego światopoglądu, obawy wydają się uzasadnione z punktu widzenia nazistów. Jak Schmitt przyznał, liczył,

że narodowemu socjalizmowi można nadać inny sens. Kolejnym zastrzeżeniem było przyzwolecie Schmitta na istnienie kilku takich wielkich obszarów, a nie ustanowienie niemieckiego porządku światowego. Roger Diener, uczeń Reinharda Höhna, powtórzył słowa krytyki swojego nauczyciela wobec koncepcji Schmitta – skrytykował dopuszczenie istnienia nieeuropejskich wielkich przestrzeni oraz uznał, że kwestia odnowy Europy przez Niemcy stała się drugorzędna. Günter Küchenhoff stwierdził, że podstawą porządku wielkoobszarowego nie może być przestrzeń sama w sobie, ale idea volkistowska. Küchenhoff postulował posługiwanie się pojęciem nie *Grossraum*, ale *völkischer Herrschaftsraum* wyrażającym prymat motywu etniczno-rasowego (Blindow, 1999).

Podsumowanie

Analizując niemieckie koncepcje uzasadniające niemieckie panowanie nad Europą, mamy do czynienia z szeregiem teorii o zróżnicowanych rdzeniach. W przypadku klasyków niemieckiej geopolityki rdzeniem jest polityczna interpretacja geografii. W instrumentalny sposób wykorzystywali oni naukę, aby uzasadnić niemieckie przeznaczenie do panowania w Europie.

Dla narodowych socjalistów, chociaż również pisali o przestrzeni, rdzeniem była krew i rasowy mit polityczny. Czerpali z dorobku niemieckich geopolityków, a ci nawet prowadzili szkołę geopolityczną, ale ich teorie zostały zmodyfikowane o rdzeń etniczno-rasowy. Zważywszy na fakt zaangażowania geopolityków w rozwój refleksji geopolitycznej i próbę naukowego uzasadnienia niemieckiej dominacji w Europie w okresie istnienia III Rzeszy, zasadne będzie stwierdzenie, iż geopolityka stanowiła fundament dla narodowosocjalistycznej wizji imperialnej.

Schmittańska wielka przestrzeń była kolejną teorią mającą uzasadnić niemieckie panowanie w Europie. Chociaż jej autor zarzekał się, że to praca naukowa, należy przyznać rację Górniewiczowi (2019), iż Schmitt chciał, aby wydarzenia potoczyły się tak, jak tego oczekiwał. Prawnik, chociaż nazistą nie był, był dalej niemieckim nacjonalistą i patriotą. Badacz wskazuje, że Schmittański *Grossraum* ani trochę nie wpłynął na mniej lub bardziej zbrodniczą politykę, mimo to podjęcie ryzyka poruszenia prawa publicznego i tworzenie nowych koncepcji będzie oceniane z punktu widzenia historycznych następstw. Na wielki obszar padł cień Hitlera i III Rzeszy, chociaż naziści nie zamierzali wdrażać koncepcji Schmitta.

Jak wskazano w tekście, myśl geopolityczna nie stanowiła punktu odniesienia dla niemieckiego prawnika. Była to koncepcja prawnomiędzynarodowa, stanowiąca alternatywną propozycję dla panującego wówczas porządku międzynarodowego.

Pomiędzy *Grossraum* Schmitta a *Lebensraum* nazistów zachodzi powierzchowna korelacja w celu, którym było uczynienie Niemiec hegemonem Europy. Sięgając jednak do rdzenia obu koncepcji, nietrudno zauważyć istotne różnice, które udowadniają że niesłuszne jest traktowanie *Grossraum* jako koncepcji nazistowskiej, a Schmitta jako nazistowskiego prawnika.

Bibliografia

- Barysz, B. (2020). Stałe i płynne. Od kategorii państwa do figury wielkiej przestrzeni w dyskursie Carla Schmitta. *Civitas. Studia z Filozofii Polityki*, 26, 111–149.
- Bendersky, J.W. (1983). *Carl Schmitt theorist for the Reich*. Princeton: Princeton University Press.
- Blindow, F. (1999). *Carl Schmitts Reichsordnung. Strategie für einen europäischen Großraum*. Berlin: Akademie Verlag GmbH.
- Chrzęszcz, B. (2021). *Grossraum: teoretyczne uzasadnienie hitlerowskich podbojów czy nowy porządek prawnomiędzynarodowy?* *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*, 43(3), 421–438. DOI: 10.19195/2300–7249.43.3.29.
- Górnisiewicz, A. (2019). *Wojna i nomos. Carl Schmitt o problemie porządku światowego*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Hitler, A. (2020). *Mein Kampf. Edycja krytyczna*. Warszawa: Bellona.
- Hohendahl, P.U. (2018). *Perilous futures: On Carl Schmitt's late writings*. New York: Cornell University Press.
- Jean, C. (2003). *Geopolityka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kaczorowski, P. (1998). *My i oni: państwo jako jedność polityczna; filozofia polityczna Carla Schmitta w okresie republiki weimarskiej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej.
- Minca, C. & Rowan, R. (2015). The question of space in Carl Schmitt. *Progress in Human Geography*, 39(3), 268–289. DOI: 10.1177/0309132513517989.
- Schmitt, C. (1995a). Beschleuniger wider Willen oder: Problematik der westlichen Hemisphäre. W: tegoż, *Staat, Grossraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969* (s. 431–440). Berlin: Duncker und Humblot.
- Schmitt, C. (1995b). Die letzte globale Linie. W: tegoż, *Staat, Grossraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969* (s. 441–452). Berlin: Duncker und Humblot.
- Schmitt, C. (1995c). Das Meer gegen das Land. W: tegoż, *Staat, Grossraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969* (s. 395–400). Berlin: Duncker und Humblot.
- Schmitt, C. (1995d). Die Raumrevolution. Durch den Totalen Krieg zu einem totalen Frieden. W: tegoż, *Staat, Grossraum, Nomos. Arbeiten aus den Jahren 1916–1969* (s. 388–394). Berlin: Duncker und Humblot.

- Schmitt, C. (2012). Pojęcie polityczności. W: tegoż, *Teologia polityczna i inne pisma* (s. 120–143). Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Schmitt, C. (2014). Łąd i Morze. *Przegląd Polityczny*, 127/128, 120–143.
- Schmitt, C. (2018). *Porządek wielkoobszarowy w prawie międzynarodowym z zakazem interwencji dla sił obcych w danym obszarze. Przyczynek do pojęcia Rzeszy w prawie międzynarodowym*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Skarżyński, R. (2012). *Od chaosu do ładu. Carl Schmitt i problem tego, co polityczne*. Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky.
- Wielomski, A. (2019a). Ideologiczne i polityczne podstawy niemieckiej Europy 1939–1943. *Pro Fide, Rege et Lege*, 2(82), 83–111.
- Wielomski, A. (2019b). *Katolik – Prusak – Nazista. Sekularyzacja w biografii ideowej Carla Schmitta*. Radzymin-Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky.
- Wielomski, A. (2017). *W poszukiwaniu Katechona. Teologia polityczna Carla Schmitta*. Radzymin: Wydawnictwo von Borowiecky.
- Wolff-Powęska, A. & Schulz, E. (2020). *Przestrzeń i polityka z dziejów niemieckiej myśli politycznej*. Warszawa: Zona-Zero.
- Wyszczelski, L. (2019). Niemieckie wizje teorii przemocy, etyki i geopolityki i ich wykorzystanie dla budowy światowego imperium germańskiego. *Pro Fide, Rege et Lege*, 2(82), 44–63.

Carl Schmitt's *Grossraum* and the imperial concept of the national socialists in Germany

SUMMARY The theory of Carl Schmitt's *Grossraum* emerged during the rule of the NS-DAP in Germany. For this reason, it is often classified as a theory justifying German Nazi imperial policy, and its author earned the epithet "the Crown Jurist of the Third Reich." This article aims to discuss the *Grossraum* theory by analyzing Carl Schmitt's work. Achieving this goal, will help to answer the main question of this thesis, which reads as follows: to what extent does Schmitt's *Grossraum* theory differ from the Nazi imperial concept? Comparing Carl Schmitt's work with Adolf Hitler's vision outlined in *Mein Kampf* as well as the international and occupational policies of the Third Reich, and referring to the opinions of the Nazis on the theory of the Greater Space, a clear contradiction between the *Grossraum* theory and Nazi *Lebensraum* is noticeable. The hypothesis in this thesis is as follows: Carl Schmitt's *Grossraum* is parallel to Nazi *Lebensraum*. During the study, it was pointed out that the similarity between the concepts lies in their goal of establishing German dominance, as their authors were undoubtedly German nationalists. However, the differences lie in essential characteristics regarding the organization of space and the coexistence of nations within it, the Jewish question, and the foundations upon which this space was established. In the case of *Grossraum*, it was anti-liberal political ideas, while in the case of *Lebensraum*, it was the Nazi myth of blood.

KEYWORDS Carl Schmitt, Third Reich, *Grossraum*, Nazism, *Lebensraum*

Data przekazania artykułu: 22.09.2023; data zaakceptowania artykułu: 27.07.2024.